

Haris Cerić¹
Ešref Kenan Rašidagić²

Strip i karikatura u nastavi politologije

Sažetak: Namjera autorâ je pokazati iskoristivost stripa i karikature u univerzitetskoj nastavi politologije. Srodnost stripa i karikature ogleda se u tome što, kao vizualni i verbalno-vizualni mediji, tvore vlastiti „vizualni jezik“. U nastavi općenito, pa tako i na visokoškolskom nivou, strip i karikatura imaju skandalonsku vrijednost, odnosno, predstavljaju izvrsno motivacijsko sredstvo za učenje. Dakako, važno pitanje odnosi se na odabir adekvatnih stripova i karikatura pa se u radu nude primjeri nekih stripova i karikatura koji se mogu koristiti u nastavi politologije. Također, čitatelji su upućeni na relevantna teorijska polazišta kojima se može opravdati primjena stripa i karikature u nastavi kao vizualnih i(li) verbalno-vizualnih medija.

Ključne riječi: strip, karikatura, vizualni jezik, skandalon, nastava, politologija.

¹ Prof. dr. Haris Cerić, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu;
e-mail: haris.ceric@fpn.unsa.ba.

² Prof. dr. Ešref Kenan Rašidagić, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu;
e-mail: esref.kenan.rasidagic@fpn.unsa.ba.

Uvod

Strip i karikatura srodni su mediji. I jedan i drugi mogu biti isključivo vizualni mediji (stripovi i karikature bez teksta), ali isto tako mogu kombinirati sliku i tekst, tvoreći pri tome jedinstven „oslikovljeni jezik“ (Munitić 2006) ili „vizualni jezik“ (Cohn 2003) koji ima vlastite kodove i konvencije, sintaksu i gramatiku, baš poput verbalnog (govornog ili pisanog) jezika. Osnovna je razlika između stripa i karikature u tome što je strip sekvencijalna umjetnost, tj. podrazumijeva „crteže i druge slike suprotstavljene u namjerni slijed, s namjerom prijenosa informacije i/ili izazivanja estetske reakcije u čitatelja“ (McCloud 2005: 9), dok se karikatura sastoji tek od jednog crteža/grafike/slike, u širokom rasponu od skice i krokija do tehnički složenijih ostvarenja, koji (crtež) može biti (ali i ne mora) kombiniran sa tekstom. Smisao karikature je, kako se navodi u *Općoj i nacionalnoj enciklopediji u 20 knjiga* (2006: 165, X. knjiga), „namjerno izobličavanje realnosti naglašavanjem karakterističnih obilježja, osoba, događaja ili pojava i sl. s namjerom da se postigne dojam smiješnog, prisnog; po obliku može biti groteska, a po sadržaju satira. Svrha karikature je da se isticanjem karakternih osobina, poroka, slabosti ili nedostataka pojedinca, društva, pojedinih kulturno-povijesnih razdoblja i političkih aktualnosti djeluje kritički u društvenom, moralnom i političkom smislu. Karikatura zadržava djelomičnu sličnost s objektom i dopušta prepoznavanje“. Karikatura se, historijski, primarno koristila kao efikasan instrument prenošenja snažne poruke u printanim medijima. Iako se smatra najšire prihvaćenom definicijom stripa, McCloudovoj bi se definiciji moglo prigovoriti da se njome, budući da naglašava sekvencijalnost crteža i drugih slika kao *conditio sine qua non* stripa, isključuju stripovi s jednim kadrom. Ili možda stripove s jednim kadrom možemo svrstati u karikaturu?

Brojne teorije i istraživanja, kako s područja neuroznanosti i kognitivnih znanosti (Sperry R.W. 1974; Paivio 1986; Sadoski i Paivio 2004; Meyer 2005; Medina 2008; Gangwer 2009) tako i s područja semiotike (Sipe 1998) i edukacijskih znanosti (Sones 1944; Levin et al. 1987; Krashen 1993; Ujiie i Krashen 1996; Yannicopoulou 2004; Liu 2004), dokazuju široke mogućnosti primjene vizualnih i verbo-vizualnih medija poput karikature i stripa u edukativne svrhe.³ Nedvojbene su implikacije pomenutih teorija i istraživanja u

³ O pomenutim teorijama i istraživanjima i uopće o korištenju stripa u nastavi vidjeti šire u knjizi: Cerić, H. 2013. *Skandalon u oblačićima – Kako koristiti strip u nastavi?*, Sarajevo: Centar za napredne studije.

pogledu mogućnosti korištenja stripa i karikature u nastavi – u osnovi svake od njih je pretpostavka da se proces spoznaje i učenja pojednostavljuje, ubrzava i, općenito, pospešuje ukoliko su informacije koje se primaju predočene vizualno ili istovremeno tekstualno i vizualno.

Strip i karikatura u nastavi

Moguće je izdvojiti nekoliko najvažnijih kvaliteta koje posjeduje strip (a time i karikatura) u pogledu mogućnosti korištenja u nastavi, kao što su: skandalonski karakter stripa⁴, motivacijska vrijednost stripa u nastavi, vizualnost stripa, permanentnost stripa, posredujuća funkcija stripa kao nastavnog medija, te njegova izrazita popularnost koju uživa među djecom i mladima (Cerić 2013). Što se tiče oblika korištenja stripa i karikature u nastavi, moguće ih je koristiti na slijedeće načine: a) kao ilustraciju (neke tvrdnje, činjenica, koncepta, teorija, zakonitosti, ideja...), b) kao izvor informacije i oblik svladavanja novog gradiva, c) kao osnovu za poticanje nastavnog razgovora i diskusije i d) samostalno ih izrađivati (usp. Cerić 2013).

Kada je riječ o visokoškolskoj nastavi, uz uvažavanje skandalonskog karaktera stripa i karikature i njihove motivacijske snage, kao i kognitivno-socijalno-emocionalnih karakteristika uzrasta i iskustava studentske populacije, poticanje nastavnog razgovora i diskusije (u kombinaciji sa izradom pisanih eseja) zasigurno se nameće kao najplauzibilniji oblik njihovog korištenja u nastavi, iako su dakako i svi ostali pomenuti oblici primjenjivi. Ako se radi o obimnijem stripovnom djelu, studenti dobiju zadatak da ga ranije pročitaju i pripreme se za raspravu o njemu na nekome od narednih sati ili pak da napišu esej o njemu. S druge strane, kraći stripovi i karikature mogu se koristiti⁵ u uvodnom dijelu sata s namjerom da se potakne razgovor i diskusija o određenoj temi, što predstavlja izvrstan način za najavu same teme koja će se obrađivati, odnosno za motiviranje studenata za rad. Karikatura se često koristi u nastavi zbog svoje jednostavnosti i snage poruke koja se prenosi samo jednom slikom. Kao takva,

⁴ Kalin (2003: 24) određuje skandalon kao „izazivanje nesigurnosti i smutnje, otkrivanje upitnosti u onome što se inače čini sigurnim, običnim, neupitnim. Uzbunjivanje, zbunjivanje. Skandalon je prvi korak, izazov, poticaj, pretpostavka za postavljanje pitanja kako bismo uopće pokrenuli promišljanje“.

⁵ Potrebno je obezbijediti dovoljan broj primjeraka kratkih stripova ili karikatura za studente ili projicirati ih posredstvom projektor na zidno platno.

posebno je pogodna za poticanje razgovora i diskusije o zadanoj temi koja se uvodi na nastavi. Razgovor i diskusija u nastavi iznimno su važni na svakom stupnju obrazovanja a napose na visokoškolskom nivou. Slatina (1998: 164) objašnjava razliku između razgovora i diskusije na slijedeći način: „Diskusija je razgovor koji proizilazi iz različitih stavova i shvaćanja istog obrazovnog dobra ili istog pojma. Dakle, osnovna pretpostavka za nastanak diskusije jeste postojanje različitih i suprotstavljenih pojedinačnih mišljenja i stavova o istom predmetu spoznaje s jasno naglašenom težnjom i motivom da svako pojedinačno gledište bude općevaljano. Činjenice su poznate, samo se brane stavovi i tumačenja tih činjenica. Sve do pojavljivanja različitih stavova, tumačenja i gledišta, može se reći da egzistira razgovor. S njihovom pojavom razgovor se preobraća u diskusiju.“ Ergo, dijaloška dekonstrukcija stripa i karikature posredstvom razgovora i diskusije omogućava studentima kritičko promišljanje, argumentacijsko i polemičko sukobljavanje stavova, te refleksiju vlastitih iskustava o određenim temama.

Izbor stripova i karikatura

Kako izabrati odgovarajuće stripove i karikature za nastavu politologije? Kod izbora stripova i karikatura za nastavu politologije potrebno je imati u vidu njihovu usklađenost sa ciljevima i tematskim sadržajima samog nastavnog predmeta⁶, respektirati „psihologiju uzrasta“ (spoznajne, emocionalne i socijalne karakteristike studentske populacije) i voditi računa o edukativnoj i umjetničkoj vrijednosti samih stripova i karikatura. Za nastavu politologije relevantnim se mogu smatrati stripovi i karikature koji tretiraju ratove, ideologije, režime, genocid, aktualna politička dešavanja i slično. Stripovi i karikature koji se pominju u nastavku predstavljaju subjektivan izbor autorâ ovoga rada i svojevrsan su egzemplar za prepoznavanje stripova i karikatura koji tretiraju politološke teme.

Strip u nastavi politologije

Stripom *Maus* (Slika 1), izvorno objavljenim 1980. godine, Art Spiegelman je ušao u školske programe, opću kulturu, muzeje, dobivši za njega specijalnu

⁶ Kada govorimo o univerzitetskoj nastavi politologije, na umu imamo veći broj predmeta i disciplina s područja politologije.

Pulitzerovu nagradu za književnost, 1992. godine, što predstavlja svojevrsan presedan – to je prvi put da je jedan strip dobio takvu prestižnu nagradu. To je bio prijelomni momenat koji je umnogome promijenio dotadašnju uvriježenu percepciju stripa kao inferiorne umjetničke forme, šund-literature i zabave za djecu i uveo strip u polje „ozbiljne“ književnosti i umjetnosti. Spiegelman u stripu, kroz ličnu priču svoga oca Vlodeka, koji je preživio Hitlerovu Evropu i nacističke logore, govori o strahotama Drugog svjetskog rata. Strip *Maus* tretira neke od najvažnijih politoloških tema kao što su rat, politika (nacionalsocijalizam) i ideologija (fašizam), te predstavlja značajan doprinos studijama holokausta.

Slika 1. *Maus*

Prema vlastitom priznanju, Marjane Satrapi, francusko-iranska autorica stripova, bila je pod utjecajem Spiegelmanovog *Mausa* kada je radila autobiografski strip *Perzepolis* (Slika 2) o odrastanju u Teheranu u doba prije i poslije Islamske revolucije. O Islamskoj revoluciji Satrapi u uvodu *Perzepolisa* govori na slijedeći način: „Od tada se ova drevna i velika civilizacija povezuje jedino s fundamentalizmom, fanatizmom i terorizmom. Kao Iranca koja je više od polovice svog života provela u Iranu znam da je ta predodžba daleko od stvarnosti. To je razlog što mi je bilo toliko važno stvoriti *Perzepolis*. Vjerujem da ne valja čitav narod suditi po nedjelima nekolicine ekstremista. Također ne želim da budu zaboravljeni Iranci koji su izgubili živote u zatvorima, braneći slobodu, koji su poginuli u ratu protiv Iraka, koji su patili pod nizom represivnih režima, koji su bili prisiljeni napustiti svoje obitelji, pobjeći iz svoje domovine, pasti u zaborav“ (Satrapi 2012: 3).

Slika 2. *Perzopolis*

U sličnom autobiografskom prosequu, Riad Sattouf u petodijelnoj strip-priči *Arapin budućnosti* (Slika 3) opisuje svoje djetinjstvo u Gaddafijevoj Libiji i Assadovoj Siriji. Unatoč tome što je strip rađen u karikaturalnoj maniri (što ne čudi ako se uzme u obzir da je Sattouf bio dugogodišnji karikaturist satiričnog magazina *Charlie Ebdou*), pa bi se na prvu mogao procijeniti tek pukim humorističkim štivom, radi se pak o veoma ozbiljnoj višeslojnoj priči koja tretira velika pitanja današnjice kao što su pripadnost, identitet, susret kultura, religijska isključivost, etnocentričnost, jednonumlje i sl. Iako memoarskog karaktera, ovo djelo ima, također, i stanovitu historografsku vrijednost jer opisuje i svakodnevni život pod diktatorskim režimima kakvi su bili Gaddafijev i Assadov.

Slika 3. *Arapin budućnosti*

U stripove koji tretiraju totalitarne i represivne režime spadaju i *Pyongyang: Putovanje Sjevernom Korejom* (Slika 4), također autobiografski strip francusko-

kandaskog autora Guya Delislea, te *Jonas Fink: Život na čekanju* (Slika 5), koji je radio poznati italijanski autor stripova Vittorio Giardino. Delisle je jedan od rijetkih zapadnjaka koji je imao priliku boraviti relativno duži period (oko tri mjeseca) u Sjevernoj Koreji kao uposlenik jedne francuske kompanije za proizvodnju crtanih filmova i svjedočiti prilikama u ovoj najzatvorenijoj zemlji današnjice. Njegov karikaturni stil crtanja, koji karakterizira svedenost u predstavljanju izraza lica, izvstan je kontrapunkt općoj turobnoj atmosferi strogoga i tmurnoga režima oslikanoga u stripu. S druge strane, koristeći suptilno nijansiranu paletu sivih tonova i mekih olovaka, njegov crtež nudi relativno detaljno predstavljanje urbanih i arhitektonskih rješenja (kako vanjskih tako i unutrašnjih) Pyongyanga i drugih mjesta koja je imao priliku posjetiti. Možda režim u Sjevernoj Koreji najbolje objašnjava Delisleov alter ego u stripu u nekoliko slijedećih opservacija: „Sjeverna Koreja najizoliranija je zemlja na svijetu. Stranci dolaze na kapaljku. Nema Interneta. Nema kafića. Zapravo, nema nikakve zabave. Teško je čak i hotel napustiti, a upoznati Korejce gotovo je nemoguće“ (Delisle 2013: 14). U Giardinovom stripu se kroz traumom mladog Jevreja Jonasa Finka zbog hapšenja njegovog oca u antisemitskoj, komunističkoj Čehoslovačkoj 1950-ih godina prikazuje patnja i želja za životom jedne generacije odrasle iza željezne zavjese, u sjeni diktature.

Slika 4. *Pyongyang: Putovanje Sjevernom Korejom*

Slika 5. *Jonas Fink: Život na čekanju*

Kao posebno izdvojen stripovni žanr, već od samih početaka stripa, postoje ratni stripovi. Dok su se ratni stripovi u početku gotovo isključivo fokusirali na prikaz bojnog polja i muškog vojnika, od 60-ih godina prošlog stoljeća dešava se stanoviti preokret u pogledu uvođenja niza novih pitanja u vezi s ratnom problematikom – novi tip protagonista (npr. žene), novi aspekti ratnog iskustva (npr. preživljavanje u opkoljenim gradovima) i nove teme (npr. trauma, socijalna pravda, pomirenje, geopolitički aspekti sukoba, izbjeglištvo i sl.). Pored *Mausa*, neizostavno je pomenuti, ne ulazeći u detaljniju elaboraciju, slijedeće stripove koji tretiraju ratnu tematiku: *Prokleti rat* (Jacques Tardi i Jean-Pierre Verney), *Bio je to rovovski rat* i *Ja, Rene Tardi, ratni zarobljenik u Štalagu IIB* (Jacques Tardi), *Bosonogi Gen* (Nakazawa Keiji), *War Brothers* (Sharon McKay), *Palestina* i *Footnotes from Gaza* (Joe Sacco), *99 Days* (Mateo Casali i Kristian Donaldson), *Madaya Mom* (Dalibor Talajić), *Freedom Hospital: A Syrian Story* (Hamid Sulaiman) i *Zenobia* (Morten Dürr). Također, nekoliko je stripova posvećeno i ratu u Bosni i Hercegovini (1992-1995): *Sigurna zona Goražde* (Slika 6) i *Fixer* (Joe Sacco), *Sarajevo Tango* (Hermann Hupen), *Fax from Sarajevo* (Joe Kubert), *Mama, šta je to rat?* (Senad Mavrić) i *Bosanske basne* (Tomaž Lavrić)⁷.

⁷ Više o pomenutim stripovima vidjeti u eseju Emira Pašanovića *War in the Bosnian Graphic Novels*. U: Prorokova, T. i Tal, N. eds. 2018. *Cultures of War in Graphic Novels: Violence, Trauma, and Memory*. New Brunswick, Camden, and Newark, New Jersey, and London: Rutgers University Press.

Slika 6. *Sigurna zona Gorazde*

Karikatura u nastavi politologije

Dvije priložene karikature (od ukupno četiri) koje smo odabrali kao primjere korištenja karikature u nastavi politologije, jedna stara više od stoljeća, druga veoma svjež, govore o potrebi učenja lekcija iz historije u cilju izbjegavanja grešaka u vanjskoj politici, čak i kada je riječ o velikim silama. Prva karikatura nastala je 1904. godine u predvečerje jednog od najbitnijih sukoba 20. stoljeća, Rusko-japanskog rata (Slika 7). Karikatura vjerno prenosi atmosferu u ruskoj javnosti i ruska shvatanja tadašnje geopolitičke situacije u svijetu. S jedne strane nalazi se ogromni ruski kozak sa isto tako velikim topom i tvrđavom Vladivostok u pozadini. Nasuprot njega nalazi se patuljasti japanski ratnik, koji oklijeva da se upusti u rat sa svojim velikim susjedom. Međutim, iza njega nalaze se zlobni i lukavi likovi Amerike i Britanije, kao instigatora sukoba. Poruka tadašnje ruskoj javnosti bila je jasna: kolosalna, ali dobroćudna, Rusija nije ta koja želi sukob. Japan, doskora jedna od najzaostalijih država svijeta, čini ogromnu grešku upuštajući se u sukob za račun lukavih i prevrtljivih zapadnjaka, koji Japan koriste da se sami ne bi opekli u sukobu sa ruskim divom. Ako do sukoba ipak dođe, desit će se ne krivicom Rusije, ali će ona iz sukoba sa japanskim patuljkom nedvojbeno izaći kao pobjednik. Naravno, kao što sada znamo, sukob se pretvorio u sraz revolucionarno moderne vojne tehnike i taktike koju je upotrijebio Japan i zastarjele tehnologije i načina promišljanja koji su bili svojstveni jednoj

apsolutističkoj monarhiji na zalasku snage. Šok od katastrofalnog poraza od male i donedavno zaostale državice prodrmao je same temelje ruskog carstva i po mnogim historičarima jedan je od pokretača razvoja događaja koji su naposljetku doveli do izbijanja Oktobarske revolucije 1917. godine.

Slika 7. *Rusko-japanski rat, 1904. godina*

Koristeći ovu karikaturu kao poticaj, moguće je navesti studente na promišljanje o lekcijama koje historija ima za političke elite i u najvećim i najjačim državama svijeta. Ne postoji imperija koja nakon doživljenog zenita nije dospjela u period stagnacije i naposljetku pada. Upravo na taj način razmišlja i autor druge karikature koja upozorava da je najveća sila današnjeg svijeta, Amerika, na putu da usljed prevelikog samopouzdanja upadne u sličnu zamku u Afganistanu (Slika 8). U karikaturi, autor upozorava političke elite da se američka intervencija u ovoj državi oteglja na 12 (sada već 18!) godina i da postoji opasnost da Amerika bude još jedna u nizu velikih imperija koje su pokušale pokoriti ovu zemlju, da bi im poraz koji su u njoj doživjele predstavljao simbolični početak kraja.

Slika 8. Američka intervencija u Afganistanu

Uspoređujući ove dvije karikature, studenti imaju priliku razumjeti potrebu učenja na historijskim greškama političkih elita i prepoznavanju tipičnih zamki vlasti: prevelika samouvjerenost, potcjenjivanje protivnika, kao i neprepoznavanje na vrijeme ekonomske cijene velikih ratova. Euforija trijumfa nad tada vodećom svjetskom silom doprinijela je jačanju japanskog ekspanzionizma u Aziji i naposljetku Japan odvela u rat sa Sjedinjenim Državama, koji je završio njegovim katastrofalnim porazom simboliziranim atomskim bombardovanjem Hirošime i Nagasakija. Troškovi rata u Afganistanu su danas prepoznati kao jedan od odlučujućih faktora koji je doprinio krahu sovjetske ekonomije. Američka ekonomija još uvijek dobro podnosi enormne troškove ratova, ali budućnost će pokazati koliko je problematično bilo to što novac potrošen na ove intervencije nije uloženi u druge oblasti – obrazovanje, infrastrukturu, zdravstvo itd.

Na primjeru karikature kojom se ponovno ujedinjenje Njemačke izjednačava sa uspostavom „4. Rajha“ prelama se cijeli niz kontroverzi koje su pratile ovaj događaj (Slika 9). U sferi politike, dvije vodeće države EU, Britanija i Francuska, bile su veliki protivnici ponovnog ujedinjenja iz historijskih razloga,

ali i zato što bi ponovno ujedinjenje Njemačke stvorilo državu koja bi bila puno jača od dotadašnje članice EU Zapadne Njemačke. U cilju kreiranja snažne opozicije javnog mnijenja ovom činu, političke elite su se služile i ovakvim vrlo simboličkim prikazima navodne opasnosti koja prijeti od ujedinjenja Njemačke. Vidljivo je dakle kako je u jednoj slici prisutna refleksija cijelog niza društvenopolitičkih fenomena. Korištenje ove karikature dakle omogućava da se razgovorom sa studentima pobudi njihov interes za razumijevanje činjenica iz historije, sociologije, političke psihologije, geopolitike, uloge medija u politici itd.

Slika 9. Četvrti Rajh

Čuvena karikatura Mike Luckovicha „Iraq Memorial“ (Spomenik Iračkom ratu) u jednoj vrlo snažnoj poruci sažima cijeli niz kontroverzi koje su pratile američku intervenciju u Iraku 2003. godine (Slika 10). Ova karikatura nacrtana je kao cinična alternativa jednom od formativnih prizora američke historije – fotografiji podizanja američke zastave nakon osvajanja otoka Iwo Jima autora Joesa Rosenthala. Drugi svjetski rat je u kolektivnoj psihi američke i svjetske javnosti prihvaćen kao rat za pravedne razloge, borba dobra protiv zla. Podizanje znaka jedne od najvećih američkih i svjetskih naftnih kompanija kao metaforu rata u Iraku predstavlja snažan simbol i osnov za diskusiju o stvarnim razlozima zašto su SAD okupirale Irak. Studentima politologije poznato je da je Washington vojnu intervenciju pravdao razlozima za koje se i prije samog napada utvrdilo da su iskonstruirani i da ne odgovaraju istini, poput diskreditiranih navoda da Irak radi na razvoju oružja za masovno uništenje. S druge strane, od studenata se očekuje da upotrijebe kritičko rezoniranje i da ne koriste argument „rata za naftu“ bez uzimanja u obzir činjenica koje ne govore u prilog tog argumenta. SAD su recimo za finansiranje rata u Iraku potrošile više od trilion dolara, što se nikako ne može opravdati eventualnim prihodima od iračke nafte. S druge strane se također vrlo često kod pobornika ovih argumenata zaboravlja da je Irak zadržao kontrolu nad svojom nacionalnom naftnom kompanijom i da prihod od nafte nikako ne ide u američke ruke.

Slika 10. Spomenik Iračkom ratu

Zaključak

Kako je moguće vidjeti iz prethodnih primjera, strip i karikatura predstavljaju multipragmatično sredstvo u nastavi politologije koje studentima donosi niz prednosti ako se koristi na odgovarajući i kreativan način. Stripovi i karikature imaju skandaloski karakter, odnosno motivirajuću, problematizirajuću i provocirajuću funkciju i, osim što razbijaju monotoniju i uvode raznovrsnost, dinamiku i doživljajnost u nastavu, olakšavaju razumijevanje politoloških sadržaja. Stripovi i karikature se mogu koristiti da se studentima iznesu vrlo kontroverzne ideje. Razgovor i diskusija o tim idejama onda predstavlja izvanrednu mogućnost da se studenti prisjete cijelog niza činjenica iz gradiva koje su savladavali iz navedenog predmeta, ali i iz drugih predmeta. Studentima se putem stripa ili karikature sa posebno snažnom ili intrigantnom porukom može dati i izvanredna prilika za sveobuhvatno promišljanje teme i izradu samostalnih eseja ili seminarskog rada. Također, od studenata se može tražiti da sami (individualno ili timski) izrađuju stripove ili karikature o određenim politološkim temama, čime se potiče njihova kreativnost, receptivnost, emocionalna involviranost u vezi s nekom osjetljivom temom, razvija sposobnost analiziranja, zaključivanja, te općenito kritičkog promišljanja.

Comic Strip and Caricature in Political Science Teaching

Abstract: The intention of the authors is to demonstrate the utilisation of comicstrips and caricature in political science teaching at university level. The kinship of comics and caricatures is reflected in the fact that they, as visual and verbal-visual media, form their own “visual language”. In teaching in general, including higher education, comic strips and caricatures have a provoking value(scandalon), hence they represent an excellent motivational tool for learning. Certainly, the selection of appropriate comics and caricatures is crucial, therefore the paper provides examples of some comics and caricatures that can be used in political science teaching. Also, the readers are referred to relevant theoretical starting points which can justify the use of comics and caricatures in teaching as visual and (or) verbal-visual media.

Key words: comic strip, caricature, visual language, scandalon, teaching, political science.

Literatura:

- Cerić, H. 2013. *Skandalon u oblačićima: kako koristiti strip u nastavi?* Sarajevo: CNS.
- Delisle, G. 2013. *Pyongyang: Putovanje Sjevernom Korejom*. Zagreb: Fibra.
- Gangwer, T. 2009. *Visual impact, visual teaching: Using images to strengthen learning*. 2nd ed. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Giardino, V. 2018. *Jonas Fink: Život na čekanju*. Zagreb: Fibra.
- Kalin, B. 2003. *Povijest filozofije – priručnik za nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.
- Krashen, S. 1993. *The power of reading*. Englewood, Colorado: Libraries Unlimited.
- Liu, J. 2004. Effects of comic strips on L2 learners' reading comprehension. *TESOL Quarterly*, 38(2), str. 225–243.
- Mayer, R. 2005. Cognitive Theory of Multimedia Learning. U: Mayer, R. ed. *The Cambridge Handbook of Multimedia Learning*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 31–48.
- McCloud, S. 2005. *Kako čitati strip – nevidljivu umjetnost*. Zagreb: Mentor.
- Medina, J. 2008. *Brain Rules: 12 Principles for Surviving and Thriving at Work, Home, and School*. Seattle: Pear Press.

- Munitić, R. 2006. *Deveta umetnost, strip*. Mont Image i Fakultet primenjenih umetnosti (Primenjena grafika): Beograd.
- Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga – X. knjiga. 2006. (Vujić, A., gl. urednik), Zagreb: Pro Leksis i Večernji list.
- Paivio, A. 1986. *Mental representations: A dual coding approach*. New York: Oxford University Press.
- Prorokova, T. i Tal, N. eds. 2018. *Cultures of War in Graphic Novels: Violence, Trauma, and Memory*. New Brunswick, Camden, and Newark, New Jersey, and London: Rutgers University Press.
- Sacco, J. 2019. *Sigurna zona Goražde*. Zagreb: Fibra.
- Sadoski, M. i Paivio, A. 2004. A dual coding theoretical model of reading. U: Ruddell, R. B & Unrau, N. J. eds. *Theoretical models and processes of reading* (5th ed.). Newark, DE: International Reading Association, str. 1329–1362.
- Satrapa, M. 2012. *Perzopolis*. Zagreb: Fibra.
- Sattouf, R. 2017. *Arapin budućnosti: Odrastanje na Bliskom istoku (1978.–1984.)*. Zagreb: Fibra.
- Sattouf, R. 2017. *Arapin budućnosti: Odrastanje na Bliskom istoku (1984.–1985.)*, prijevod Željka Somun. Zagreb: Fibra.
- Sattouf, R. (2018). *Arapin budućnosti: Odrastanje na Bliskom istoku (1975–1987.)*. Zagreb: Fibra.
- Sattouf, R. 2019. *Arapin budućnosti: Odrastanje na Bliskom istoku (1987.–1992.)*. Zagreb: Fibra.
- Sipe, L. 1998. How picture books work: A semiotically framed theory of text-picture relationships. *Children's Literature in Education*, 29(2), str. 97–108.
- Slatina, M. 1998. *Nastavni metod: prilog pedagoškoj moći suđenja*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Sones, W. 1944. The comics and instructional method. *Journal of Educational Sociology*, 18, str. 232–240.
- Sperry, R.W. 1974. Lateral specialization in the surgically separated hemispheres. U: Schmitt, F. i Worden, F. eds. *Third Neurosciences Study Program*. Cambridge: MIT Press, str. 5–19.
- Spiegelman, A. 2009. *Maus*. Zagreb: Fibra
- Ujiie, J. i Krashen, S. 1996. Is comic book reading harmful? Comic book reading, school achievement, and pleasure reading among seventh graders. *California School Library Association Journal* 19, 2, str. 27–28.
- Yannicopoulou, A. 2004. Visual aspects of written texts: preschoolers view comics. *L1 – Educational Studies in Language and Literature* 4, str. 169–181.